

Investigation on culture of the Justice and Development Party in Turkey (Before and after the 2019 elections)

Younes Soleymani Master of Sociology, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: Younes.soleimani84@gmail.com

Mohammad Reza Gholami Shekarsaraei Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: mgholami2014@guilan.ac.ir

Hadi Noori Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: h.k.noori@gmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Justice and
Development Party,
Turkey,
Political Culture,
Ideology

ABSTRACT

After numerous victories in previous elections, the Justice and Development Party (AKP) ceded elections in some of Turkey's major cities to rival parties. This field research aims to identify changes in the prevailing political culture of the AKP in the periods before and after the 2019 elections. Additionally, this research seeks to answer the question of whether the AKP, as the ruling party, possesses an inclusive and ideological political culture. The results of the research indicate that the ruling party, as a moderate Islamist party, is an inclusive and ideological ruling party. Before and after the 2019 elections, it adopted policies that differed from those before 2019 in areas such as the reconstruction of national and Islamic identity, the performance of educational institutions, interactions with ethnic and religious minorities, and relations with opposition parties. Based on the frequency table and bar chart above, out of a total of 208 direct and indirect references by key members of the AKP (Recep yyypddoğan, nnnai dddr,, Mevüt aa vuooğuu and Süyyman Soyuu) oo nruui ve componen,, 136 caees (65.4%) were made before the 2019 elections and 72 cases (34.6%) after the 2019 elections. According to the frequency table and bar chart above, out of a total of 174 direct and indirect references by key members of the AKP to ideological components, 84 cases (48.3%) were made before the 2019 elections and 90 cases (51.7%) after the 2019 elections

Cite this Article: Soleimani, Y. , Gholami Shekarsaraie, M. . R. and Noori, H. (2025). Investigating the political culture of the Justice and Development Party (AKP) in Türkiye (before and after the 2019 elections). *International Relations Researches*, 15(1),111-141

doi: 10.22034/irr.2025.472252.2580

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2025.472252.2580

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه (AKP) ترکیه (قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹)

یونس سلیمانی دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: Younes.soleimani84@gmail.com

محمد رضا غلامی شکارسرای نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: mgholami2014@guilan.ac.ir

هادی نوری استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: h.k.noori@gmail.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: حزب عدالت و توسعه، ترکیه، فرهنگ سیاسی، ایدئولوژی. تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۷	بعد از پیروزی‌های متعدد حزب عدالت و توسعه ترکیه در انتخابات‌های گذشته، این حزب در سال ۲۰۱۹ انتخابات را در برخی شهرهای بزرگ ترکیه به احزاب رقیب واگذار کرد و همین امر باعث ایجاد تغییراتی در فرهنگ سیاسی این حزب شد. بر این اساس پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوای کمی در صدد مشخص ساختن تغییرات فرهنگ سیاسی حاکم بر حزب عدالت و توسعه در دوره قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ است. هم‌چنین پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ به این پرسش است که آیا فرهنگ سیاسی حاکم بر سیاست‌های اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه در دو دوره قبل و بعد از سال ۲۰۱۹ تغییراتی کرده است؟ نتایج پژوهش نشان داد حزب حاکم به عنوان حزب اسلام‌گرای معتدل، در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹، در شاخص‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی، عملکرد نهادهای آموزشی، تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی و احزاب مخالف، برخی سیاست‌های متفاوت از قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ را در پیش گرفته است. اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (وجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) قبل از انتخابات فراگیر عمل نموده و بعد از انتخابات میزان لیدئولوژیک بودنشان در گفتار و رفتار سیاسی بیشتر شده است.

استناد به این مقاله: سلیمانی، یونس، غلامی شکارسرای، محمد رضا و نوری، هادی. (۱۴۰۴). بررسی فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه (AKP) ترکیه (قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹). پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۱۱-۱۱۱، ۱۴۱-۱۱۱.

doi: 10.22034/irr.2025.472252.2580

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین‌الملل

ترکیه به عنوان کشوری که دارای سابقه و تمدن بسیار کهن و ریشه‌های عمیق اسلامی است، در آغاز حکومت آتاتورک دوره تجدد آمرانه و جدایی دین از سیاست را تجربه کرد. با این حال، جریان اسلام‌خواهی و گرایش به اسلام در این منطقه با توجه به ریشه‌های عمیق آن از ثبات زیادی برخوردار بوده است. اسلام‌گرایان با گرایش به تشکیل دولت‌هایی که از نوع دولت‌های میانه‌رو هستند، در صدد برقراری ثبات و امنیت در کشور خود با توجه به راه‌کارهای اصیل اسلامی هستند. از جمله احزاب اسلام‌گرای ترکیه که توانست در سال ۲۰۰۲ با قاطعیت آراء، پارلمان، دولت و ریاست جمهوری را در اختیار بگیرد، حزب عدالت و توسعه است. اعضای این حزب، شاخه نوگرا و دموکرات‌تر و از نظر سنی جوان‌تر بودند که با جدا شدن از رهبری سابق حزب فضیلت و حتی پدر معنوی احزاب اسلام‌گرا (نجم‌الدین اربکان) دست به تشکیل حزب عدالت و توسعه زدند. تغییر محسوسی که در این انشعاب به نظر می‌رسید، این بود که برای اولین بار در تاریخ سیاسی ترکیه، حزب اسلام‌گرا در عین حال معتقد به اصول ساختار سکولار جمهوری ترکیه متولد شد. در واقع نخبگان اسلام‌گرای حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان و عبدالله گل، سکولاریسم را نه به عنوان الزام، بلکه به عنوان «باور» پذیرفته‌اند و به حرکت در چارچوب اصول سکولار باور علمی و عملی دارند. پیروزی حزب عدالت و توسعه با ریشه‌های اسلامی در انتخابات سال ۲۰۰۲، نشان از گسترش اسلام‌گرایی در این کشور داشت. به طور کلی، رهبران حزب عدالت و توسعه، اغلب دارای آموزش دینی محافظه‌کارانه هستند. اردوغان فارغ‌التحصیل مدرسه علوم دینی است. این رهبران واجبات دینی همچون نماز و روزه را به جا می‌آورند و همسران اغلب آن‌ها با حجاب می‌باشند؛ بنابراین ملاحظه می‌شود که سران این حزب به لحاظ تربیت و آموزش، فعالیت سیاسی و گذشته حزبی، اسلام‌گرا هستند، اما از زمانی که اندیشه تأسیس حزب عدالت و توسعه شکل گرفت، مؤسسان حزب برای برون رفت از فشارهای عظیمی که به جنبش‌های اسلامی در ترکیه وارد می‌آید، به دنبال گفتمان جدید بودند که از ریشه اسلامی آنان جدا نباشد و در عین حال با نظام حاکم برخورد نکند و بهانه‌ای درست نکند که مرحله ۲۸ فوریه بار دیگر تکرار شود و اسلام‌گرایان بار دیگر تحت فشار قرار گیرند. بر این اساس، نخستین کنگره حزب عدالت و توسعه با شعار «کار برای تمام ترکیه» تشکیل شد. اردوغان نیز در سخنرانی افتتاحیه موازنه‌ای دقیق به عمل آورد و نه از آتاتورک یاد کرد و نه نامی از اسلام به زبان آورد. وی بر

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

هویتی حزب عدالت و توسعه در تبیین رفتار سیاست خارجی این حزب در قبال جمهوری اسلامی ایران می‌تواند تأثیرگذار باشد. طبق یافته‌های پژوهش کوهکن و گرجی (۱۳۹۶) بهترین نظریه برای توضیح سیاست خارجی ترکیه در دوره نخست‌وزیری اردوغان و همچنین دوره اول داوداغلو، نظریه نواقع‌گرایی است. طبق یافته‌های پژوهش خلیج منفرد (۱۳۹۵) اقتدارگرایی حزب عدالت و توسعه و چرخش در سیاست داخلی و خارجی دولت حاکم بر ترکیه با مخالفت‌های شدید مواجه شد و بار دیگر به شکاف‌ها و اختلافات سیاسی، قومی و مذهبی در این کشور را دامن زد. طبق یافته‌های پژوهش سلیمانی و عبادی (۱۳۹۴) حزب عدالت و توسعه توانسته از طریق تمرکز بر سه دسته از شکاف‌های اقتصادی، قومی و مذهبی، نقش مهمی در ممانعت و کاستن از سیاسی شدن شکاف‌ها بر دارد. طبق یافته‌های پژوهش کشاورز شکری و احمدوند (۱۳۹۱) عملکرد مثبت حزب عدالت و توسعه در عرصه‌های مختلف، منجر به کسب آراء عمومی چه در میان مسلمانان و چه غیرمسلمانان و قدرت یافتن این حزب برای سومین بار در سال ۲۰۱۱ شد. طبق یافته‌های پژوهش آکسوی احزاب مخالف در زمینه ارتباط با مردم منفعل‌تر از حزب حاکم هستند و حزب حاکم بسیاری از ارتباطات با مردم را با استفاده از منابع دولتی انجام می‌دهد (Aksoy, 2018: 11).

طبق یافته‌های پژوهش منگوآسلان تنش چشمگیر دیگر در سیاست خارجی ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه در نتیجه قصور در رابطه بین نقش و موقعیت در اجرای نقش‌های ایفا شده در خاورمیانه بوجود آمده است. در نتیجه، سیاست خاورمیانه ترکیه مراحل تغییر مهمی را با دولت حزب عدالت و توسعه طی کرده است (Mengüslan, 2016: 217). طبق یافته‌های پژوهش کترگز جای گرفتن ایران در سیستم بین‌المللی به عنوان یک دولت مشروع و صلح‌طلب، مصدر فوایدی برای ترکیه نیز خواهد شد. زیرا که ترکیه، همراه با اجرای سیاست «تنش صفر با همسایگان هم‌مرز» می‌بایست به تعهدات خود با آمریکا، کشورهای عضو ناتو و نهادهای بین‌المللی نیز پایبند باشد. تا زمانی که کشورهای جهان ایران را به عنوان تهدیدی برای خود بدانند، ترکیه در روابط بین‌الملل خود با مشکلاتی مواجه خواهد شد (Kirzzz, 2016: 166). طبق یافته‌های پژوهش اوزچلیک درک حزب عدالت و توسعه از ملت، از طریق انتقال استدلال‌های سنی-اسلامی به ملیت‌گرایی که ایدئولوژی رسمی در ترکیه همیشه به آن نیاز دارد، گذار به مرحله‌ای جدید است (Kirzzz, 2016: 167). اغلب پژوهش‌های انجام شده داخلی و خارجی، از لحاظ سیاسی و اقتصادی به فرهنگ سیاسی حزب عدالت و توسعه در قبل و بعد از سال ۲۰۱۹ پرداخته و تحلیل‌های متفاوتی ارائه نموده‌اند. عوامل فوق‌الذکر موجب گردید تا در انتخابات سال

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

حقوق و تکالیفشان در تصمیمات سیاسی استوار است. در این نوع فرهنگ که مختص جوامع توسعه یافته است، شهروندان در این نوع فرهنگ از حقوق و تکالیفشان آگاهی دارند. سطح آگاهی‌های افراد از نظام سیاسی بسیار بالاست و مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی حضوری نسبی دارند و در مورد رفتارهای نخبگان سیاسی آگاهی توأم با حساسیت دارند. در این نوع فرهنگ سیاسی افراد باور دارند که می‌توانند در عملکرد و تصمیم‌گیری‌های نظام سیاسی مؤثر باشند (برتران بدیع، ۱۳۷۶: ۵۳). آلموند، فرهنگ سیاسی را الگوی ایستارها و سمت‌گیری‌های فردی نسبت به سیاست در میان اعضای یک نظام معرفی می‌کند و از دید وی در هر نظام سیاسی یک قلمرو ذهنی سازمان یافته درباب سیاست وجود دارد که به جامع، ترکیب نهاده‌ها و اتکای اجتماع به افعال فرعی معنی می‌دهد. گابریل آلموند و سیدنی وربا در همین چارچوب در دهه ۱۹۶۰ در کار تحقیقی مشترک تحت عنوان «فرهنگ مدنی: ایستارهای سیاسی و دموکراسی» که به مطالعه و بررسی پنج کشور انگلستان، آلمان، ایتالیا، مکزیک و آمریکا پرداختند، به این نتیجه دست یافتند که عمده عدم توسعه یافتگی در کشورهای جهان سوم، به مسائل روانی، تاریخی و فرهنگی مربوط می‌شود (موثقی، ۸۳: ۱۳۸۰).

۳. چارچوب نظری

توسعه سیاسی فرآیندی است که مسئولیت و پاسخگویی دولت را در انجام نقش‌ها و وظایفش بهبود می‌بخشد و همچنان که کمیت بازیگران سیاسی را افزایش می‌دهد، کیفیت آن را نیز ارتقا می‌بخشد. یکی از ویژگی‌های مهم توسعه سیاسی، افزایش برابری سیاسی و نظارت همگانی است؛ یعنی افراد جامعه از نظر میزان تاثیرگذاری در سرنوشت سیاسی جامعه نقش برابری پیدا می‌کنند و می‌توانند بر فعالیت‌ها و اقداماتی که از سوی دولت انجام می‌شود و همچنین بر تصمیم‌سازی‌ها نظارت داشته باشند. دومین شاخص توسعه سیاسی، آزادی سیاسی است؛ زیرا توسعه سیاسی با آزادی سیاسی همراه است. آزادی سیاسی، هر دو بعد آزادی منفی و آزادی مثبت را دربردارد. آزادی منفی در توسعه سیاسی، به معنای نفی دخالت سرکوبگرانه دولت است؛ یعنی در فرآیند توسعه سیاسی دولت دخالت سرکوبگرانه خود را در زندگی افراد جامعه کاهش می‌دهد، در نتیجه فرصت فعالیت سیاسی برای افراد فراهم می‌شود. آزادی مثبت به معنای افزایش توانایی افراد برای تعیین سرنوشت خود است و افزایش قابلیت‌ها را در پی دارد و در پرتو آن مشارکت سیاسی وضعیت بهتری پیدا می‌کند (یاووز، ۱۳۸۹: ۶۳). علاوه بر این، کیفیت بازی سیاسی در توسعه سیاسی نیز ارتقا و بهبود پیدا می‌کند؛ مقصود از کیفیت بازی سیاسی نیز یکی بحث رقابت است؛ یعنی در فرآیند توسعه سیاسی شاهد افزایش رقابت بین

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

رویارویی‌های هویتی تحلیل می‌نمایند. (بدیع، ۱۳۷۹: ۱۷۵). بر اساس دیدگاه روکان فهم چرایی پدیداری احزاب سیاسی از راه تشخیص و تبیین شکاف‌های اساسی در جامعه امکان می‌یابد. چرا که احزاب در حقیقت خود را سخنگوی تضادهای برخاسته از متن اجتماع می‌دانند.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر، به روش تحلیل محتوی کمی و بررسی شعارهای انتخاباتی، سخنرانی‌ها و موضع‌گیری‌های رسمی حزب عدالت و توسعه انجام گرفت. روش گردآوری اطلاعات، بررسی ویدئوهای مربوط به مناظرات و سخنرانی‌های انتخاباتی، دست‌نوشته‌ها و سایر اسناد مربوط به رجب طیب اردوغان، بن‌علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو به عنوان اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه با هدف بررسی مولفه‌های فراگیر و ایدئولوژیک است. این بررسی قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ انجام شد. شمارش و بررسی فراگیر و ایدئولوژیک بودن با روش هدفمند و از طریق تمام شماری عملکرد حزب عدالت و توسعه ترکیه انجام گردید. به منظور انطباق مولفه‌های مفروض و سؤالات پژوهش، اشکالات مولفه‌ها تا حد امکان برطرف گردید و سعی بر آن شده است تا اعتبار پژوهش از طریق بالا بردن قابلیت اعتماد در روایت‌ها و مشاهدات تأمین گردد.

۵. احزاب فراگیر

اتوکرچ هایمر در سال ۱۹۶۶ حزب جدیدی را تحت عنوان «فراگیر» برای بیان واقعیت بسیاری از احزاب این دوران معرفی نمود و نشان داد که روزگار احزاب عوام که جای احزاب خواص را گرفته بودند، به سر آمده است و پیش‌بینی نمود که احزاب فراگیر به زودی جایگزین احزاب عوام شوند (ایوبی، ۱۳۸۲: ۱۵۱). هایمر معتقد بود برای این احزاب دیگر قدرت وسیله‌ای برای تحقق آرمان‌های حزبی نمی‌باشد بلکه خود بالاترین آرمان‌ها و ارزش‌ها را تشکیل می‌دهد. به عقیده هایمر احزاب سیاسی مجبورند از گرایش‌های ایدئولوژیک یا تاکید بر یک طبقه خاص دست بکشند و به گونه‌ای عمل کنند که مقبول همگان باشند. درواقع همه احزاب مجبورند به سوی فراگیر شدن و عملگرایی سوق یابند. به عبارت دیگر، احزاب که در عمل خود را در مقابل خلأ ایدئولوژیک حاکم بر جامعه خود می‌دیدند، به جای دلبستگی به مرام ثابتی، نگاه نگران خود را به صندوق‌های رأی دوخته‌اند و برنامه‌های خود را به گونه‌ای تنظیم می‌نمایند که در انتخابات بیشترین آراء را به خود اختصاص دهند (ملکی، ۱۳۸۳: ۱۵۱). با توجه به موارد ذکر شده، مولفه‌های احزاب سیاسی فراگیر، بر اساس مولفه‌های زیر بررسی شد.

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۲- مولفه‌های ایدئولوژیک

امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی	عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران
محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف	احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین
حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر	تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی‌گرایی
دین، ملاک و معیار عمل	تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت
برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت	توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه‌بندی اجتماعی
وابستگی به مذهب، پیرسالار و اراده‌دینی مذهبی	جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب

۷. یافته‌های پژوهش

۱۲۰

بخش حاضر به تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده اختصاص دارد. در واقع، این بخش حاصل داده‌های استخراج شده از ویدئوهای مربوط به مناظرات و سخنرانی‌های انتخاباتی، دست‌نوشته‌ها و سایر اسناد مربوط به رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو به عنوان اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه با هدف بررسی مولفه‌های فراگیر و ایدئولوژیک است. به منظور دست یافتن به این هدف از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است.

جدول ۳- تاکید رجب طیب اردوغان بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های ایدئولوژیک		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
رجب طیب اردوغان		تعداد	درصد	تعداد	درصد
عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران		۲	۵.۱	۲	۴.۸
احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین		۱	۲.۶	۲	۴.۸
تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی‌گرایی		۰	۰	۱	۲.۴

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کنشگران، ۲ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۱ مورد به تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی، ۴ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۴ مورد به توجه به عقاید و ارزش ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۱ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۳ مورد به محرومیت های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف، ۸ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر، ۱۰ مورد به دین، ملاک و معیار عمل و ۴ مورد نیز به وابستگی به مذهب و اراده دینی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۴- فراوانی مولفه های ایدئولوژیک (رجب طیب اردوغان)

مولفه های ایدئولوژیک (رجب طیب اردوغان)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۳۹	۴۸.۱
بعد از انتخابات	۴۲	۵۱.۹
کل	۸۱	۱۰۰

از کل ۸۱ اشاره مستقیم و غیرمستقیم رجب طیب اردوغان به مولفه های ایدئولوژیک ۳۹ مورد معادل ۴۸.۱ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۴۲ مورد معادل ۵۱.۹ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۲ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۳ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۳ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۲ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۲ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود، ۲ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۵ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۲ مورد علم محور بودن، ۴ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۲ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۲ مورد توجه به حقوق زنان و ۱ مورد نیز تاکید بر برابری جنسیتی تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۲۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۱ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۱ مورد ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی، ۱ مورد افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی، ۱ مورد توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن، ۱ مورد آزادی بیان و اندیشه در جامعه، ۱ مورد امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود، ۱ مورد توجه به عنصر منطق و عقلانیت، ۴ مورد وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن، ۱ مورد علم محور بودن، ۵ مورد توجه به روابط و مناسبات بین المللی، ۱ مورد عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور، ۱ مورد نیز توجه به حقوق زنان تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۶- فراوانی مولفه‌های فراگیر (رجب طیب اردوغان)

مولفه‌های فراگیر (رجب طیب اردوغان)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۳۷	۶۰.۷
بعد از انتخابات	۲۴	۳۹.۳
کل	۶۱	۱۰۰.۰

از کل ۶۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیم رجب طیب اردوغان به مولفه‌های فراگیر ۳۷ مورد معادل ۶۰.۷ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۲۴ مورد معادل ۳۹.۳ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جهت سرکوب عقاید دیگر، ۲ مورد به دین، ملاک و معیار عمل و ۱ مورد به برتری کنش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت تحت عناوین مختلف اشاره داشته است. همچنین از مجموع ۸ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک بعد از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۱ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۲ مورد تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۴ مورد به حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر و ۱ مورد به دین، ملاک و معیار عمل تحت عناوین مختلف اشاره داشته است.

جدول ۸- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (بن علی ییلدیریم)

مولفه‌های ایدئولوژیک (بن علی ییلدیریم)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۱۱	۵۷.۹
بعد از انتخابات	۸	۴۲.۱
کل	۱۹	۱۰۰

از کل ۱۹ اشاره مستقیم و غیر مستقیم بن علی ییلدیریم به مولفه‌های ایدئولوژیک ۱۱ مورد معادل ۵۷.۹ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۸ مورد معادل ۴۲.۱ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۹- تاکید بن علی ییلدیریم بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های فراگیر		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
بن علی ییلدیریم		تعداد	درصد	تعداد	درصد
پاسخ به مطالبات نوین کنشگران		۶	۱۲	۳	۲۷.۳
تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل		۴	۸	۲	۱۸.۲
توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد		۴	۸	۲	۱۸.۲
ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی		۳	۶	۱	۹.۱
افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی		۵	۱۰	۱	۹.۱
توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن		۴	۸	۰	۰

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۰- فراوانی مولفه‌های فراگیر (بن علی ییلدیریم)

مولفه‌های فراگیر (بن علی ییلدیریم)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۵۰	۸۲
بعد از انتخابات	۱۱	۱۸
کل	۶۱	۱۰۰

از کل ۶۱ اشاره مستقیم و غیر مستقیم بن علی ییلدیریم به مولفه‌های فراگیر ۵۰ مورد معادل ۸۲ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۱۱ مورد معادل ۱۸ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۱۱- تاکید مولود چاووش اوغلو بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های ایدئولوژیک		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
مولود چاووش اوغلو		تعداد	درصد	تعداد	درصد
عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران		۰	۰	۰	۰
احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین		۰	۰	۰	۰
تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی		۰	۰	۱	۲۰
تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت		۰	۰	۰	۰
توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی		۰	۰	۰	۰
جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب		۰	۰	۰	۰
امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی		۱	۲۵	۱	۲۰
محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف		۱	۲۵	۱	۲۰

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۳- تاکید مولود چاووش اوغلو بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولود		مولفه‌های فراگیر		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
		مولود چاووش اوغلو		تعداد	درصد	تعداد	درصد
		پاسخ به مطالبات نوین کنشگران		۳	۱۱.۵	۴	۱۶
		تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل		۲	۷.۷	۱	۴
		توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد		۲	۷.۷	۲	۸
		ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی		۳	۱۱.۵	۴	۱۶
		افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی		۲	۷.۷	۱	۴
		توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن		۲	۷.۷	۱	۴
		آزادی بیان و اندیشه در جامعه		۱	۳.۸	۱	۴
		امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طبقات موجود		۰	۰	۰	۰
		توجه به عنصر منطق و عقلانیت		۲	۷.۷	۳	۱۲
		وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن		۳	۱۱.۵	۲	۸
		علم محور بودن		۲	۷.۷	۱	۴
		توجه به روابط و مناسبات بین المللی		۴	۱۵.۴	۵	۲۰
		عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور		۰	۰	۰	۰
		توجه به حقوق زنان		۰	۰	۰	۰
		تاکید بر برابری جنسیتی		۰	۰	۰	۰
		کل		۲۶	۱۰۰	۲۵	۱۰۰

چاووش اوغلو از مجموع ۲۶ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۳ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۲ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۳ مورد ملی گرایی و تعهد

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۵- تاکید سلیمان سویلو بر مولفه‌های ایدئولوژیک قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های ایدئولوژیک		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
سلیمان سویلو		تعداد	درصد	تعداد	درصد
عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران		۲	۶.۷	۳	۸.۶
احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین		۲	۶.۷	۱	۲.۹
تعهد به گسترش و ارتقا ملت اسلامی به جای تعهد به ملی گرایی		۰	۰	۰	۰
تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت		۲	۶.۷	۳	۸.۶
توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی		۲	۶.۷	۳	۸.۶
جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب		۳	۱۰	۳	۸.۶
امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی		۲	۶.۷	۳	۸.۶
محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی و به حاشیه بردن افکار مخالف		۲	۶.۷	۳	۸.۶
حقیقت شمردن باورهای خود و تلاش در جهت سرکوب عقاید دیگر		۸	۲۶.۷	۱۰	۲۸.۶
دین، ملاک و معیار عمل		۴	۱۳.۳	۳	۸.۶
برتری کش‌های عاطفی به جای منطق و عقلانیت		۲	۶.۷	۱	۲.۹
وابستگی به مذهب و اراده دینی		۱	۳.۳	۲	۵.۷
کل		۳۰	۱۰۰	۳۵	۱۰۰

سلیمان سویلو از مجموع ۳۰ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های ایدئولوژیک قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به عدم انعطاف در برابر نیازهای نوین کنشگران، ۲ مورد به احساس تعلق به سنت و عدم رغبت به امور نوین، ۲ مورد به تاکید بر سانسور و ممیزی و به حاشیه بردن افکار متفاوت، ۲ مورد به توجه به عقاید و ارزش‌ها بعنوان ملاک طبقه بندی اجتماعی، ۳ مورد به جلوگیری از فعالیت طیف‌های گوناگون و متفاوت با تفکر قالب، ۲ مورد به امنیتی کردن امور فرهنگی و اجتماعی، ۲ مورد

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۷- تاکید سلیمان سویلو بر مولفه‌های فراگیر قبل و پس از انتخابات ۲۰۱۹

مولفه‌های فراگیر		قبل از انتخابات		بعد از انتخابات	
سلیمان سویلو		تعداد	درصد	تعداد	درصد
پاسخ به مطالبات نوین کنشگران		۲	۸.۷	۱	۸.۳
تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل		۲	۸.۷	۱	۸.۳
توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد		۱	۴.۳	۰	۰
ملی گرایی و تعهد به ارتقا جامعه مدنی		۳	۱۳	۲	۱۶.۷
افزایش تولید، ثروت و ارتقاء امنیت اقتصادی		۳	۱۳	۱	۸.۳
توجه به کثرت آرا و اندیشه و پذیرش آن		۱	۴.۳	۰	۰
آزادی بیان و اندیشه در جامعه		۰	۰	۰	۰
امکان بهره مندی از امکانات کشور توسط تمامی طیف‌های موجود		۱	۴.۳	۱	۸.۳
توجه به عنصر منطق و عقلانیت		۲	۸.۷	۱	۸.۳
وابستگی به جامعه و علایق و نیازهای آن		۴	۱۷.۴	۲	۱۶.۷
علم محور بودن		۱	۴.۳	۰	۰
توجه به روابط و مناسبات بین المللی		۱	۴.۳	۱	۸.۳
عدم دخالت امنیتی در امر فرهنگی و اجتماعی و برخورد قانونی با این امور		۱	۴.۳	۱	۸.۳
توجه به حقوق زنان		۱	۴.۳	۱	۸.۳
تاکید بر برابری جنسیتی		۰	۰	۰	۰
کل		۲۳	۱۰۰	۱۲	۱۰۰

سلیمان سویلو از مجموع ۲۳ اشاره مستقیم و غیر مستقیمی که به مولفه‌های فراگیر قبل از انتخابات ۲۰۱۹ داشت: ۲ مورد به پاسخ به مطالبات نوین کنشگران، ۲ مورد تاکید بر قانون و قانون گرایی بعنوان ملاک عمل، ۱ مورد توجه به تخصص گرایی در تعیین جایگاه اجتماعی افراد، ۳ مورد ملی گرایی و تعهد به

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۹- فراوانی مولفه‌های ایدئولوژیک (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)

مولفه‌های ایدئولوژیک (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۸۴	۴۸.۳
بعد از انتخابات	۹۰	۵۱.۷
کل	۱۷۴	۱۰۰

از کل ۱۷۴ اشاره مستقیم و غیر مستقیم اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) به مولفه‌های ایدئولوژیک ۸۴ مورد معادل ۴۸.۳ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۹۰ مورد معادل ۵۱.۷ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

جدول ۲۰- فراوانی مولفه‌های فراگیر (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)

مولفه‌های فراگیر (اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه)	فراوانی	درصد
قبل از انتخابات	۱۳۶	۶۵.۴
بعد از انتخابات	۷۲	۳۴.۶
کل	۲۰۸	۱۰۰

از کل ۲۰۸ اشاره مستقیم و غیر مستقیم اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه (رجب طیب اردوغان، بن علی ییلدیریم، مولود چاووش اوغلو و سلیمان سویلو) به مولفه‌های فراگیر ۱۳۶ مورد معادل ۶۵.۴ درصد قبل از انتخابات ۲۰۱۹ و ۷۲ مورد معادل ۳۴.۶ درصد بعد از انتخابات ۲۰۱۹ است.

نتیجه گیری

در بازسازی هویت ملی و اسلامی، کمالیست‌ها سعی کردند با حذف پان‌کمالیسم و جایگزینی آن با پان ترکیسم، هویت سیاسی و ملی خود را در تقابل با شوری سابق تعریف کنند. اما مردم ترکیه با روش‌های گوناگون از جمله صندوق رأی و دموکراسی، گرایش خود را به اسلام نشان دادند و از درون آن، احزاب اسلام‌گرا از جمله حزب عدالت و توسعه قدم به حیات سیاسی کشور ترکیه نهاد. این حزب توانست با درک درست از تغییر هویت سیاسی از پان‌کمالیسم و پان‌ترکیسم به اسلام‌گرایی، این واقعیت را با صحنه سیاسی ترکیه همگون ساخته و به نیازهای جامعه پاسخ دهد. در تعامل با گروه‌ها و ایدئولوژی‌های رقیب، حزب عدالت و توسعه و در صدر آن رجب طیب اردوغان توانسته با رویکردی میانه‌رو، در برابر نهادهای

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

توسعه در عرصه اقتصادی، که به هنگام به قدرت رسیدن دارای اقتصادی نابسامان بود، توانست با برنامه‌های اصلاحی نرخ تورم را یک رقمی کرده و رشد اقتصادی را در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ به ۷/۴ درصد برساند. جذب سرمایه‌های خارجی، کنترل تورم، کاهش نرخ بیکاری، افزایش صادرات، افزایش ارزش لیر ترکیه و... جزو برنامه‌های اصلاحی حزب عدالت و توسعه بودند که موجبات رشد روزافزون اقتصاد ترکیه تحت حاکمیت حزب عدالت و توسعه را فراهم آورد. در عرصه اقتصادی، اجرای پروژه‌های بزرگ پل‌سازی، ناوسازی و گسترش بازارهای تجاری و سرمایه‌گذاری در توریسم موجب شکوفایی اقتصادی ترکیه شده است. اما با رویکردهایی که حزب عدالت و توسعه در قبال سفرای اروپایی داشت، ارزش لیر ترکیه در مقابل دلار سقوط بسیاری نمود و اردوغان سعی نمود با گسترش روابط با قطر و ایران و کشورهای منطقه، به اقتصاد خود جانی دوباره ببخشد.

تعامل ترکیه و حزب عدالت و توسعه و در رأس آن رجب طیب اردوغان با آمریکا جزو روابط استراتژیک و راهبردی است. آمریکا به دنبال متحدی بود که اصول سیاست خارجی آمریکا را رعایت نماید. این دو کشور با وجود روابط عمیق، در برخی موارد از جمله مسئله فلسطین، موضوع پرونده هسته‌ای ایران و یا عبور سربازان آمریکایی از خاک ترکیه برای جنگ در عراق، موجبات بعضی بی‌اعتمادی‌ها را فراهم آورده است. در عرصه منطقه‌ای و در رابطه با مسئله قبرس که یکی از موانع مهم در پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا نیز می‌باشد، حزب عدالت و توسعه موضع انعطاف‌پذیرتری را اتخاذ نمود و رویکردی صلح‌جویانه در پیش گرفت. به هنگام روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، اختلاف ترکیه و یونان بر سر قبرس، رو به اتمام بود و حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه نمی‌خواست بار دیگر تنش بین دو کشور افزایش یابد. روابط ایران و ترکیه با سفر اربکان به ایران رو به رشد بود. بیشتر این توافقاتی که در این سفر انجام یافته بود، در دوره اردوغان به موقع اجرا گذاشته شد و این امر موجب گردید روابط دو کشور بیش از پیش گسترش و تعمیق یابد. بعد از حوادث یازده سپتامبر نیز دو کشور در موضوع مبارزه با تروریسم به نقطه اشتراک رسیدند. اما مسئله سوریه و مواضع تند حزب عدالت و توسعه و برخلاف آن حمایت ایران از حکومت بشار اسد، و سیاست‌های متفاوت دو کشور در قبال مسئله قره‌باغ و ارمنستان نیز یکی دیگر از نقاط اختلاف دو کشور محسوب می‌شود.

بیش از ۱۴۰ شرکت از اسرائیل در آذربایجان فعالیت می‌کنند و ارتباطات تجاری حوزه‌های بسیاری را در بر می‌گیرد - از انرژی، همکاری نظامی - فنی، کشاورزی، مدیریت آب گرفته تا علم، آموزش و فرهنگ. انرژی یکی از زمینه‌های اصلی همکاری است. اسرائیل ۴۰ درصد نفت خود را از آذربایجان

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در سال ۲۰۱۰ رخ داد اجتناب خواهد کرد. حتی یک تحریم تجاری ممکن است شکننده باشد - گزارش‌های خبری نشان می‌دهد که ترکیه همچنان به ارسال نفت آذربایجان به اسرائیل ادامه می‌دهد که از طریق خط لوله از دریای خزر به بندر مدیترانه‌ای جیهان و از آنجا به اسرائیل ارسال می‌شود. موارد فوق مشخص می‌سازد که حزب عدالت و توسعه به عنوان حزب حاکم یک دولت ایدئولوژیک و فراگیر بوده و تغییرات چندانی در فرهنگ سیاسی خود در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹ ایجاد نکرده است. مشارکت سیاسی، مردم‌سالاری و دموکراسی، اصلاحات قانون اساسی، احیاء شعار دینی، عملکرد نهادهای آموزشی، عرصه اقتصادی، تعامل با اروپا، آمریکا، و کشورهای منطقه‌ای از جمله قبرس، سوریه، فلسطین و لبنان، بحرین و قطر تغییرات چندانی نداشته است. اما در مقوله‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی به نظر می‌رسد حزب عدالت و توسعه با دینی کردن مدارس و نهادهای آموزشی و حمایت همه جانبه از جنبش‌های اسلامی، گرایش بیشتری به سوی اسلام‌گرایی پیدا کرده است. هم‌چنین در تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی رویکرد انکار را در پیش گرفته و به نظر می‌رسد موجب تضییع حقوق این اقلیت‌ها می‌شود. یافته‌های پژوهش نیز نشان داد حزب حاکم به عنوان حزب اسلام‌گرای معتدل، در قبل و بعد از انتخابات سال ۲۰۱۹، در شاخص‌هایی مانند بازسازی هویت ملی و اسلامی، عملکرد نهادهای آموزشی، تعامل با اقلیت‌های قومی و مذهبی و احزاب مخالف، برخی سیاست‌های متفاوت از قبل از انتخابات سال ۲۰۱۹ را در پیش گرفته است. اعضای اصلی حزب عدالت و توسعه ترکیه قبل از انتخابات فراگیر عمل نموده و بعد از انتخابات میزان ایدئولوژیک بودنشان بیشتر شده است.

منابع

ارکان، مائده. (۱۳۹۸). وضعیت کنونی حزب عدالت و توسعه در ترکیه، فصلنامه دیپلماسی صلح عادلانه، سال ۳، شماره ۴، ۲۸-۱۶.

ایوبی، حجت الله. (۱۳۸۲). پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب، چاپ سوم، تهران: سروش (انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران).

بدیع، برتران. (۱۳۷۹). توسعه سیاسی، ترجمه احمد نقیب‌زاده، تهران: نشر قومس.

جعفری فر، احسان و ابوالحسن شیرازی، حبیب اله. (۱۴۰۱). سیاست خارجی ترکیه در بحران قره‌باغ از منظر قدرت هوشمند،

فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های بین الملل (انجمن ایرانی روابط بین الملل)، دوره ۱۲، شماره ۴، ۲۷۱-۲۵۴.

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی